

КЛІНІЧНА АНАТОМІЯ – ОСНОВА КЛІНІЧНОГО МИСЛЕННЯ ЛІКАРЯ (ДО 195-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ МИКОЛИ ІВАНОВИЧА ПИРОГОВА)

Ю.Т.Ахтемійчук, Г.М.Топоров¹, В.П.Пішак

Буковинський державний медичний університет, Харківська державна медична академія післядипломної освіти¹

*"Я безкорисливо присвятив своє життя
служінню істині й Вітчизні" ¹⁾*

М.І.Пирогов

Ім'я Миколи Івановича Пирогова – з-поміж найвидатніших представників культури минулого, як ученого-новатора, анатома, клініциста, хірурга, педагога і громадського діяча в Україні. Його життєвий шлях – яскравий приклад безнастанних творчих пошуків, спрямованих на подальший розвиток вітчизняної медицини. Він – творець прикладної анатомії – першим віднайшов шлях до поєднання чисто теоретичної анатомічної науки з клінікою, спрямувавши її в практичне русло потреб медицини. Його вислів "Немає медицини без хірургії, як немає і хірургії без анатомії" червоною ниткою проходить через весь його життєвий шлях.

Вчення М.І.Пирогова про топографо-анатомічні особливості органів і систем в організмі людини забезпечило подальший розвиток прикладної анатомії та успіх вітчизняної хірургії. Анатомо-фізіологічні відкриття талановитого вченого засвідчують зв'язок і взаємну обумовленість будови органів і тканин з їх функціями, тому всі його анатомічні висліди позитивно вплинули на розвиток фізіології, патології та клінічної медицини. Наукові праці М.І.Пирогова з прикладної анатомії (хірургічної, топографічної, фізіологічної, патологічної) належно поціновані Російською Академією наук, удостоєні найвищих нагород за видатні відкриття в науці – Демидовських премій.

Наукові досягнення М.І.Пирогова лягли в основу подальшого розвитку клінічної анатомії

на рубежі XIX і XX століть – з функціональної морфології (П.Ф.Лесгафт), макромікроскопічної анатомії (В.П.Воробйов), фізіологічного напрямку в анатомії (І.П.Павлов), у царині колатерального кровообігу (В.М.Тонков, Б.А.Долго-Сабуров), в подальшому розвитку і прилученні анатомії до клініки працями А.А.Боброва, К.І.Дьяконова, Ф.А.Рейна, Н.К.Лисенкова, Н.І.Напалкова, М.А.Тихомирова. Вінцем прикладних анатомічних досліджень стало вчення про індивідуальну анатомічну мінливість органів і систем В.М.Шевкуненка та А.Н. Максименкова, що дало змогу індивідуалізувати діагностичні й лікувальні заходи.

Його учень по Київському ім. Святого Володимира університету Н.В.Скліфасовський під час відкриття пам'ятника видатному хірургу й анатому в Москві 1897 року сказав: "Народ, який має Пирогова, має право пишатися, бо з цим іменем пов'язаний цілий період розвитку лікаріведення. Початок, внесений у науку (анатомія і хірургія) Пироговим залишається великим вкладом і не може бути зтертим зі скрижалей, поки існуюватиме європейська наука...".

На схилі своїх літ М.І.Пирогов писав: "...чому так мало автобіографій? Чому до них таке недовір'я? Очевидно всі погодяться зі мною, що нема предмету більш гідного уваги, як знайомство з внутрішнім побутом кожної мислячої людини, навіть і нічим не видатної на власній ниві". Далі М.І.Пирогов, розвиваючи

1) З виступу М.І.Пирогова під час прощання зі студентами Київського ім. Святого Володимира університету (1861).

думку про прожиті роки, як він увійшов у медицину і як полюбив хірургію, наголошує, що тільки для втілення своїх хірургічних ідей він ґрунтовно працював над прикладною анатомією. "Питання життя (Щоденник старого лікаря)" – чудовий історичний документ – так і залишився недописаним рукою М.І.Пирогова і дописувати його доводиться новим поколінням, передбачаючи судження талановитого вченого про вагоме значення заснованої ним прикладної анатомії для клінічної практики. М.І.Пирогов мав слушність: "...час розсудить і оцінить нас і наші переконання, і наші дії, а нам залишається втішити себе тим, що й тут, на Планеті Земля, де все відбувається, є для нас одне непорушне – це панування ідей, і тому ми намагаємося вірно служити ідеї, яка вела і веде шляхом життя, науки і школи, і, варто сподіватися, що плин часу не віднесе її разом з нами". З огляду на це, варто не забувати слова великого французького мислителя Жана Жака Руссо (М.І.Пирогов завжди захоплювався його відвертістю): "...хай звучить труба страшного суду, я постану перед нею з цією сповіддю, як перед верховним суддею, і голосно вигукну: ось який я був тут, ось що я робив, ось я так мислю!"

Ідею відтворення свого шляху у становленні клінічної анатомії М.І.Пирогов отримав від свого безпосереднього вчителя професора Московського університету Є.О.Мухіна (1766-1850), яскравої особистості XVIII-XIX ст. у медичній науці Росії та України. Є.О.Мухін був сімейним лікарем у Москві, дружив з сім'єю Пирогових, лікував їх, він же і сприяв юному Миколі Пирогову в 14-літньому віці вступити до Московського університету, намітив його подальший шлях у хірургії, дав йому рекомендацію на продовження навчання в Дерптському університеті, в ад'юнктуру для роботи над докторською дисертацією.

Наш співвітчизник Є.О.Мухін народився в м. Чугуїв, навчався в Харківському колегіумі, був призваний у діючу армію під командуванням О.В.Суворова. Відтак він навчався у щойно заснованій медико-хірургічній школі при Єлисаветградському (нині м. Кіровоград) шпиталі, де готували лікарів для військ. У роки навчання Є.О.Мухін зрозумів, що для військового лікаря-хірурга потрібні глибокі знання з анатомії. Згодом він пише прохання про вступ до Московського університету на медичний факультет "для

кращого удосконалення себе у лікарській науці". У 1800 році він успішно захищає докторську дисертацію "Про стимули, які діють на живий людський організм", у якій вирішувалися питання справжнього Здоров'я Людини. Вперше правильно порушена проблема різниці між живим і мертвим. Своїми працями з анатомії, патології і фізіології Є.О.Мухін вплинув і на становлення М.І.Пирогова. Уже під час навчання в Московському університеті Микола Іванович постійно підкреслював про важливість анатомії у становленні майбутнього лікаря.

Згадуючи про початок навчання в Дерптському університеті, М.І.Пирогов у "Щоденнику старого лікаря" зазначає, що його рекомендували на кафедру хірургії до професора І.П.Мойєра (1786-1858). Він народився в Ревелі (Таллін), освіту отримав в Геттінгенському університеті, удосконалювався з анатомії у знаменитого анатома і хірурга Антонія Скарпи (1752-1832) в Модені та в німецького хірурга І.Руста (1775-1840) в Берлінському університеті. В роки навчання М.І.Пирогова він був завідувачем кафедри теоретичної і практичної хірургії, деканом хірургічного факультету і ректором Дерптського університету. І.П.Мойєр відразу помітив захоплення молодого ад'юнкта М.І.Пирогова анатомією і його першими заняттями в секційній.

На кафедрі анатомії Дерптського університету працював австрійський анатом І.Гіртль, який першим помітив прагнення молодого ад'юнкта кафедри теоретичної хірургії до анатомії і фізіології і тому прилучив його до роботи в створеному ним "анатомічному театрі". І.Гіртль писав у своїх спогадах про роботу в Дерптському університеті "...Пирогов надав перевагу шляхові на кафедрі хірургії через "анатомікум", а не через "задні двері" Міністерства, як це робили багато з тих, що прибували на навчання з Москви". Пирогов за рекомендацією Гіртля багато працював на трупах у секційній, препарував кровоносні судини, фасції, одночасно експериментуючи на тваринах.

Під керівництвом І.П.Мойєра юний М.І.Пирогов наполегливо опановував хірургію, але за рекомендацією І.Гіртля в основу своєї підготовки поклав клінічну анатомію. Ректорат Дерптського університету в травні 1829 року дав молодому ад'юнкту актуальне завдання: "Що треба мати на увазі, перев'язуючи великі артерії під час операцій?"

Конкурсний твір М.І.Пирогова про операції на артеріях комісією університету було визнано найкращим, за що ректорат присудив йому першу премію і золоту медаль. У тому ж 1829 році він починає складати докторські екзамени, яких для наукового ступеня доктора наук з хірургії було аж 22. У 1930 році М.І.Пирогов успішно складає всі екзамени і починає систематизувати свої спостереження та результати експериментальних досліджень. Ректорат Дерптського університету затверджує М.І.Пирогову тему дисертації: "Чи легко перев'язати черевну аорту з приводу аневризми пахвинної ділянки і чи безпечно це втручання?". Результати досліджень були оригінальними і відкривали численні можливості в хірургії судин черевної порожнини. Докторська дисертація М.І.Пирогова була творчою сміливістю і стрімким летом анатомічної думки для клінічної хірургії, оскільки в ній було новаторське начало анатомії для клініки: нова роль морфології у практиці клініциста, унікальна постановка завдань в анатомічному дослідженні для їх вирішення у клінічній хірургії і, врешті, новими і оригінальними були результати анатомічних експериментів. Щоб відповісти на питання заголовку докторської дисертації з хірургії, її виконавець вивчив всі зміни в організмі оперованих тварин, які виникають під впливом хірургічного втручання. До М.І.Пирогова подібних завдань жоден представник клінічної хірургії з судинної патології навіть не прагнув ставити.

Відомий англійський хірург Астлей Купер (1768-1841) у 1817 році вперше в світі відважився перев'язати черевну частину аорти з приводу сильною тазовою кровотечею при аневризмі, після чого хвора загинула. Але після цього він навіть не розітнув грудної порожнини, щоб пояснити причину смерті порушенням кровообігу, яке спричинило тяжкі розлади дихання й серцевої діяльності. М.І.Пирогов же в своїй дисертації на основі післяопераційних анатомічних досліджень дав ґрунтовні пояснення цьому, а також морфологічно довів, чому виникає параліч нижніх кінцівок у тварин після перев'язування черевної частини аорти.

Відомий французький фізіолог і фармаколог Ф.Мажанді (1783-1855) після ознайомлення з дисертацією М.І.Пирогова дав високу оцінку

його експериментальним дослідженням і разом з М.І.Пироговим спростував авторитетну на той час думку французького фізіолога Лапельєте (1790-1856), який зробив висновок про порушення кровообігу в грудній порожнині тільки на одному спостереженні. Ф.Мажанді у відзиві про дисертацію М.І.Пирогова зазначив: "У науках висловлювати думку, вірити – те ж саме, що не знати. Кожен раз, коли автор наводить свою думку, свою манеру спостерігати явища природи, він демонструє своє незнання – це все одно, якби він сказав: я не знаю того явища, про яке хочу оповісти, але ось мої припущення щодо цього. Наука складається не з того, що думали люди, а з того, до чого вони додумалися, що відкрили, тобто, з того, що є в пана Пирогова".

Дисертація М.І.Пирогова була прикладом експериментального методу з використанням анатомічного дослідження для потреб клінічної хірургії – висновки анатомічних спостережень лягли в основу нових методик клінічної хірургії судинної патології. М.І.Пирогов у своїй дисертації описав топографію черевної частини аорти, розлад кровообігу та шляхи колатерального кровообігу після її перев'язування, анатомічно обґрунтував причини післяопераційного паралічу кінцівок. Вперше в клінічній хірургії обґрунтував і запропонував два операційні доступи до черевної частини аорти: черезочеревинний і позаочеревинний. Вперше в Європі обґрунтував і довів експериментально, що перев'язувати черевну частину аорти з приводу кровотеч у ділянці таза і нижніх кінцівок варто "...не в одну мить, не раптово, а методом поступового стискання судини у найбільш зручному місці, нешкідливому для хворого".

31 серпня 1832 року на засіданні вченої ради медичного факультету Дерптського університету М.І.Пирогов на 21 році свого життя захищає дисертацію на ступінь доктора медицини. Відгуки рецензентів були дуже схвальними. В ті роки в університетах Західної Європи, у відомих хірургічних клініках Лангенбека, Грефе, Руста, Диффенбаха висловлювалися про даремність анатомічних досліджень у хірургії і тим більше анатомічних експериментів. Талантом М.І.Пирогова доведено зворотне, за що й досі завдячують йому науковці та практики.

Література

1. *Визначні імена у світовій медицині / За ред. О.А.Грандо. – К.: РВА "Тріумф", 2001. – 320 с.*
2. *Ерьюхин И.А. Николай Иванович Пирогов и современное научное мировоззрение в медицине // Вестн. хирургии. – 1997. – Т. 156, № 3. – С. 9-14.*
3. *Кульчицький К.І. Микола Пирогов: дивовижний сюжет життя (до 185-річчя з дня народження) // Вісн. морфології. – 1995. – № 1. – С. 46-47.*
4. *Луценко С.М., Милиця К.Н. Украинский период общественной деятельности ученого и гуманиста Н.И.Пирогова // Вісн. морфології. – 2004. – Т. 10, № 1. – С. 22-23.*
5. *Мирский М.Б. Научная школа Н.И.Пирогова // Вісн. морфології. – 2004. – Т. 10, № 1. – С. 17-18.*
6. *Мороз В.М., Шапаренко П.Ф., Собчук Г.С. Национальный музей-усадьба Н.И.Пирогова в Виннице – прошлое и настоящее (к 120-летию со дня смерти Н.И.Пирогова // Морфология. – 2001. – Т. 120, № 6. – С. 105-109.*
7. *Скрипніков М.С., Проніна О.М., Луценко Н.М. Значення праць М.І.Пирогова для розвитку топографічної анатомії та оперативної хірургії // Вісн. морфології. – 2004. – Т. 10, № 1. – С. 23-24.*
8. *Сперанский В.С. Тартуский (дерптский, юрьевский) университет как связующее звено западно-европейской и российской анатомии // Морфол. – 2003. – Т. 124, № 6. – С. 94-96.*
9. *Степанов В.Я. Геніальність і раціональність діяльності М.І.Пирогова // Вісн. морфології. – 2004. – Т. 10, № 1. – С. 24-27.*
10. *Талаев С.А. Н.И.Пирогов – создатель первой кафедры госпитальной хирургической клиники // Вестн. хирургии. – 1991. – Т. 146, № 3. – С. 130-132.*

Надійшла в редакцію 17.05.2005 р.